

MATERIALS PER A LA HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ A REUS: 1810-1833. (1)

PERE ANGUERA

Departament d'Història Contemporània

Les notes que segueixen no pretenen de compondre, en absolut, la història de l'educació a Reus durant el regnat de Ferran VII. Són simples materials per ajudar a formar-la, majoritàriament la transcripció de fitxes de treball. Hi ha massa feina a fer encara i masses racons a escorcollar, com per a gosar intentar una visió interpretativa i articulada. De totes maneres hi ha dos fets que es comencen a fer notar en aquests apunts: la voluntat de culturalització endegada per la ciutat (consitori i veïns de forma particular) i el ferri control que damunt de la cultura i els seus mitjants de transmissió exercia l'església.

1810.- Fra Joan Hortet, mestre d'estudiants de l'orde de sant Agustí, ex-catedràtic de matemàtiques i filosofia al col·legi conciliar de Tarragona, «considerando la numerosidad de Gentes y la brillantez de esa Villa, deseosa de ser útil a la Pátria», s'ofereix per venir a «enseñar a muchachos de discreción los Elementos de Matemáticas y Geografía para el manejo de los Mapas y conocimiento del Mundo», coneixements que creu útils a militars i comerciants. No demana cap jornal, sinó el permís «para obtener mensualmente algo de los Pu-dientes a fin de poder subsistir con una decencia regular, queriendo

1. En aquestes notes continuo la línia informativa continguda a «Educació i cultura a Reus el tercer terç del segle XIX» comunicació presentada a les «III jornades d'història de l'educació als Països Catalans», Girona 1979, ps. 85-88, on errors de compaginació fan incomprensible alguna estadística, els apartats de cultural dels meus llibres «La burguesia reformista», Reus 1980, ps. 31-35, 61-65 i 185-200 especialment i «Aproximació a la història de Reus, Reus 1981, ps. 51-55. Vegeu també la informació esparsa a «El Centre de Lectura. Una institució ciutadana», Barcelona 1977.

enseñar a los pobres que se presenten sin interés alguno». A més ensenyaria als més aptes o interessats, física aplicable a l'artilleria i a tots «noticia histórica de los Reyes de España». El document va datat el 27 de juliol a la Selva del Camp ⁽²⁾.

1811.- Segons un recompte de població efectuat a escala local en aquest any, hi havia a Reus 10 mestres ⁽³⁾.

1812.- El 16 de desembre «Jaume Segobi y Balart, mestre de primeras letras de la Vila de Reus», es queixa que des de la mort quatre anys endarrera del mestre titular, Joan Solanellas, ell que era el suplent s'ha hagut de fer càrrec de la feina, sense que el seu sou fos incrementat, ni es nomenés cap suplent, Demana que li passin el sou de Solanellas ja que a causa de la guerra, «abunda de deixebles, que a vegades arriba a 200», sense rebre d'ells cap mena de gratificació ⁽⁴⁾.

1814.- És ara per ara impossible d'escatir el que significa el final de la guerra del francès, amb la conseqüent persecució dels mestres liberals, per l'estructura educativa. Un exemple pot ser simptomàtic. Alexandre Garcia, segons un anunci publicat a la premsa coetània ⁽⁵⁾, mestre en les tres nobles arts (llegir, escriure i comptar) s'instal·lava a Reus a començaments de 1814, al carrer de sant Esteve. En redactar, ell mateix, any més tard, un catàleg de mèrits professionals se situa el 1813 a Gràcia, el 1817 a Falset i fins passat el 1823 no confessa cap docència reusenca ⁽⁶⁾, el que podria denotar interès en amagar un període de la seva vida, o un parèntesi breu que es creia innecessari o perillós d'esmentar.

El mes d'abril s'anunciava el mestre Joan Faura, de Manresa, instal·lat a Reus en data recent (6 bis). Pel maig un desconegut F. J. y B., publicava l'article «Cuestiones relativas a la reforma de estudios y nuevos planes de instrucción pública en España», d'un to i contingut altament espanyolista (6 ter).

2. Arxiu històric municipal de Reus. «Instrucción pública 1640-1872», doc. 22.

3. Actes municipals, 1811. Fols. 191-219.

4. Loc. cit. nota 2, doc. 23.

5. «Periódico político y mercantil de la villa de Reus», núm. 33, del 2-II-1814, p. 132.

6. P. ANGUERA: «Educació...», p. 87 i nota 8.

6. bis. «Periódico político y mercantil de la villa de Reus», núm. 116, 26-IV-1814, p. 471.

6. ter «El eco de Reus». núm. 6, 3-V-1814.

1819.- A les classes que regentaven els franciscans en el seu convent reusenc, s'hi impartia «leer en los tres idiomas catalán, castellano y latín», ortografía, aritmética, geografía, cronología, historia sagrada i catecismo. Al final del curs es feia un complex examen públic (7).

1820.- El 3 de juny l'ajuntament acordà de crear una escola gratuïta de dibuix, «en una de las salas de la casa Harinera». Tenien dret a assistir-hi tots els majors de 9 anys que sabessin llegir i escriure (8). El 12 d'octubre s'acordà concedir-hi l'ingrés a «las señoras de 10 años arriba», en el mateix local i també de forma gratuïta. El responsable de les dues classes era Miquel Beringola que havia de cobrar una peseta de jornal (9). L'11 de setembre el consistori decidí convocar nombrosos premis per als alumnes (10). L'escola degué prendre impuls, almenys això sembla indicar el fet que el 10 de gener de 1822 s'acordi la renovació del sou de Beringola, passant a cobrar conjuntament ell i el seu fill que feia d'ajudant 262 lliures anuals.. Aquest any les classes eren diàries, d'11 a 12 del matí les noies i de 6 a 8 de la tarda els nois (11).

1821.- Segons la resposta a una enquesta oficial hi ha «dos solas escuelas gratuitas de leer, escribir y contar y tres Aulas de gramática», amb professors mal pagats. Els carmelites i els franciscans feien també classes gratuïtes i hi havia 13 professors particulars. Del conjunt de l'educació, segons el consistori «es imposible formarse una idea de su decadencia y mal estado», motiu pel qual demanaven ajuda a l'estat. El total d'alumnes era de 1.300 a les escoles primàries, 100 de gramàtica i retòrica i 160 nois i 80 noies a les de dibuix gratuït de «Miquel Beringola y su hermano político que se ofrecieron gratis a su enseñanza» (12).

El 25 de setembre de 1821 es presentaren davant del consistori municipal els reverends Pelegrí Gual i Baltasar Pàmies, «presbiteros secularizados», que demanaven permís per a dedicar-se «a la enseñanza de la Gramática Española y latina, Retórica y también explicar a los alumnos dos veces semanalmente el sabio código que felizmente

7. Loc. cit. nota 2, doc. 111. Programa imprès, del 1819, ps. 1 i 4-8.

8. Actes municipals, 1819-1820. Fol. 147.

9. Id. fol. 231.

10. Id. fol. 239.

11. Actes municipals, 1821-1824. Fol. 177r. Vegeu anotació del 1821 a infra.

12. Loc. cit. nota 2, doc. 30. No lliga la referència a Beringola amb la que dona l'anotació anterior.

nos rige» i ocupar-se «de la escuela pública de este referido pueblo» amb «solamente con dos terceras partes de la dotación que V.S. tiene señalada a los actuales Preceptores de la mencionada escuela». Davant la proposta (en la qual convé destacar la total absència del català i de la religió com assignatures a professor i l'esquirolisme de la rebaixa del sou) i ja que el 1817 s'havien suprimit per acord municipal les escoles de primeres lletres s'acorda atorgar-los-hi, amb la condició de que es responsabilitzessin també de les classes de gramàtica i retòrica. Així mateix s'havien de comprometre a «extender y redactar las representaciones, recursos y otros papeles, que les encargue el ayuntamiento tanto para dirigir a quienes se ofrezca, como para dar a la imprenta»⁽¹³⁾. El 10 de juny de 1823 Pelegrí Gual dimiteix de «preceptor de gramática de esta villa», per haver estat nomenat capellà de la milícia de Tarragona. La seva vacant fou atorgada al reverend Gaspar Freixas, lector de filosofia⁽¹⁴⁾.

1822.- Un anunci publicat el mes d'octubre feia saber la creació de la primera escola netament ideologista de Reus: «Aviso: A los primeros de octubre del corriente año se abrirá una escuela constitucional de enseñanza mutua en la que se enseñará a leer, escribir y contar, el catecismo de la religión y constitución, sujetándolo a exámenes públicos siempre que sea del beneplácito del Magnífico Ayuntamiento constitucional. Cualquiera que quiera llevar alumnos a dicha escuela que acuda a esta oficina que darán razón». La nota anava signada per «El amigo de la instrucción pública»⁽¹⁵⁾.

Uns dies més tard una altra nota n'ampliava els detalls. El centre d'informació estava situat al raval de santa Anna 81 (el local de l'escola?). Detalla de nou que s'hi ensenyaria de llegir, escriure, doctrina, aritmètica i gramàtica castellana. Fa constar, i és un testimoni indirecte de la corrupció ja existent aleshores, que a l'escola no es vendrien llibres ni cap altre estri escolar per no caure en la fàcil temptació d'obtenir petits guanys i anuncia que sols faran festa els diumenges i els dies en què estigui prohibit treballar. Segons diu el mateix comunicat, signat per «El liberal», el sistema emprat a l'escola havia permès a Madrid d'aprendre a llegir correctament en el termini d'un mes⁽¹⁶⁾. L'intent d'aquesta escola, que no sabem si va reixir, va merèixer l'elogi de «El filantrópico», que afirmava que amb

13. Actes municipals, 1821-1824. Fols. 132r-133r.

14. Id. fol. 300.

15. «Diana constitucional, política y mercantil de la villa de Reus», núm. 73, del 17-IX-1822, p. 4.

16. Id. núm. 78, del 29-IX-1822, ps. 3-4.

la «enseñanza mutua» es feia possible la creació d'un medi que conduïa a l'aparició d'una nova capa de lectors ⁽¹⁷⁾.

1823.- En rèplica al projecte oficial el municipi reusenc redactà una petició perquè la «universidad de segunda enseñanza» s'establís a Reus i no a Tarragona. Hi ha una rica argumentació a favor i en contra de les respectives propostes ⁽¹⁸⁾. En extracte diu el document que es vol instal·lar a Tarragona «la universidad de la Provincia, sin hacerse cargo de su mala localidad, de la escasez de su vecindario, de su falta de comodidades, y sobre todo de su nulidad en la industria». Reus, afirmen, s'havia mogut poc fins aquell moment confiant en el bon seny del govern i en suposar que no tindria «Tarragona el vano empeño de disputar a la vista de las autoridades la preferencia a esta villa». Tarragona, continuen, té ja el seminari que conté els tipus d'ensenyança que «convienen a aquella Ciudad y al estado eclesiástico que es el que sobresale en ella». A Reus sostenen que hi ha hagut sempre bons mestres, com encara hi són, pagats pel municipi sense cap mena d'ajuda del govern: «cabalmente los estudios de las universidades de segunda enseñanza o de Provincia son los más preciosos en un pueblo como Reus para dar la última mano a la que está practicando cuasi por imitación sola y a fuerza de observaciones y lograr que proceda con conocimientos más exactos y por principios científicos». Reus, comparen, situat en lloc ressec tenia una agricultura pròspera bastida amb esforç enfront de la incúria de Tarragona que sols conreava les terres de vora el Francolí, per tant «¿Sería encertado que en esta Ciudad se colocasen las cátedras de agricultura, la de botánica, la de geología y demás que contribuyen a la perfección de las labores científicas y mejorar los métodos antiguos y a buscar nuevos aprovechamientos? ¿Y se privase de ellos a la Villa de Reus, que tanto ha sudado, trabajando y gastando en ello y se halla en disposición de conseguirlo? Ciertamente hubiera reportado un excelente premio de su laboriosidad». Similar presenten el cas de la indústria, inexistent segons l'informe a Tarragona «¿las matemáticas puras, la física experimental, la química, la estática, el dibujo para trabajar con exactitud y tino en las artes liberales y mecánicas que aplicación tendrían en aquella ciudad?», motiu pel qual no tindria alumnes o sols els que hi anessin des de Reus. Tarragona, opinen, hauria de renunciar «el prurito de amon-

17. Id. núm. 72, del 15-IX-1822, «Variedades», ps. 3-4. La publicació de l'elogi abans de la de l'anunci sembla indicar la connexió dels responsables de la revista i de l'escola.

18. Loc. cit. nota 11, fols. 276-280.

tonar en su Ciudad todos los favores que se decretasen para la civilización pública» i més en un cas com aquell on la llei parla d'establir una escola per província però no diu enlloc que hagi de ser a la capital, l'institut tocava a Reus on hi havia més gent interessada. A més es tenia el local adequat: el col·legi dels carmelites, construït per a dur-hi els estudis de l'orde, amb bona biblioteca, grans sales i una extensa horta per als estudis i les pràctiques d'agricultura i botànica. El moment era bo perquè el col·legi estava practicament buit amb tan sols 24 frares. Les ensenyances de lletres, continuen, corresponen també a Reus, amb una població de més de trenta mil habitants i una extensa classe alta amb possibilitats i vocació d'aprendre. Proposen, però que tenint en compte el seu interès pràctic, s'instal·lin les aules relacionades amb la indústria. L'ajuntament conclou que amb l'establiment a Reus de la segona ensenyança l'estat saldaria un deute històric, social i econòmic amb la localitat. En el seu manifest autobiogràfic J. Llort parla referint-se als anys del trieni del «catecismo político que nos hacían decorar en las escuelas» ⁽¹⁹⁾. Nota aclaridora quant al contingut, però gens per a la tècnica educativa.

1825.- En un possible intent clarificador l'ajuntament exigí als 18 mestres instal·lats a Reus, amb un termini de 3 dies de temps, la presentació dels documents acreditatius dels seus coneixements ⁽²⁰⁾. A la mateixa línia podria haver-hi la redacció d'un interessant reglament de les escoles públiques en 42 articles. ⁽²¹⁾

1826.- Amb un imprès en castellà, «Aviso al público», l'ajuntament convocà un concurs per a cobrir la vacant del «proceptor de gramática y su ayudante», amb el sou de 3.500 rals anuals el primer i 3.000 i casa el segon, amb el dret de cobrar una pesseta mensual als alumnes rics, mentre l'ensenyament fóra totalment gratuït per als reconeguts com a pobres pel municipi. El concurs s'havia de celebrar el 22 d'octubre a l'ajuntament i els opositors, segons el cartell aprovat pel consistori el 2 de setembre, havien de presentar un document en el «que conste haber manifestado siempre muy decidida y firme adhesión a los imprescriptibles derechos de la Soberanía de nuestra Religión Sacrosanta» ⁽²²⁾.

19. J. LLORT: «*Manifiesto y breve bosquejo de la vida política del... escrita por el mismo*», Reus, 1841, p. 4.

20. Actes municipals, 1825-1828 i 1830, fol. 27r. Hi ha la relació nominal dels mestres.

21. Loc. cit. nota 2. Doc. 36. Deixo per un altre moment l'anàlisi i transcripció.

22. Loc. cit. nota 20, fols 79-81.

L'examen tingué lloc com era previst el dia 22. El tribunal l'integraven el prior de sant Pere, Andreu Marimon, Anton Marcó capellà de la mateixa parròquia, el lector del convent de sant Francesc i altres frares, advocats i gent il·lustrada del poble. Es presentaren a la prova quatre candidats. Primer feren examens orals de mitja hora cada un i després un dictat en «español» que havien de traduir al llatí. Les places foren atorgades a Josep Botet i Vila i Mateu Batlle ⁽²³⁾.

Em sembla simptomàtic el buidat de la documentació aportada pels dos guanyadors.

Botet, de vegades Botets, es confessa fill d'Amer, en el principat de Catalunya. El 29 de novembre de 1800 vivia a Madrid on demanà de ser examinat de preceptor de gramàtica, prova que superà, i obtingué la corresponent autorització per obrir una escola a l'indret on volgués. El 1794 havia aprovat la lògica, el 1796 el primer de dret, el 1797 el segon i el 1796 el degà i el capítol de la catedral de Sevilla el nomenaren mestre de primer i segon de gramàtica al seminari. Botet aportà el testimoni de Pere Joan Larroy i Lassala, canonge de Tarragona, inquisidor degà de Mallorca i rector del reial estudi i seminari de la darrera ciutat, conforme el 1806 hi fou nomenat catedràtic de llatí amb gran satisfacció de tothom tant «en el ramo de literatura, como en la instrucción cristiana». El doctor en teologia Antoni Cabrer de la ciutat de Mallorca lliurava un certificat de bona conducta moral i ideològica i de la religiositat de Botet de qui diu que no se sap «se haya asociado con los perversos». El notari Bartomeu Socias dóna fe que s'ha presentat a la Junta de purificació. El doctor Antonio Sánchez Boqueriza, capellà de la universitat de Sevilla confirma que es graduà com a batxiller en filosofia en aquella ciutat el 30 de setembre de 1795 després de ser examinat per tres catedràtics oralment durant tres quarts d'hora, el títol diu, li fou expedat per unanimitat ⁽²⁴⁾.

El barceloní Mateu Batlle, segons certifica l'ajuntament de la Jonquera, estigué en aquella ciutat quatre anys com a mestre de llatí amb gran satisfacció de tothom i mostrant «sus buenos sentimientos maxsimas y sanas opiniones religiosas y políticas». El rector del mateix poble confirma la seva religiositat i «las sanas opiniones de adhesión a los justos derechos de la Sobiranía», és a dir el seu absolutisme recalcitrant, com en el cas de Botet ⁽²⁵⁾.

23. Id. fols. 86-87r.

24. Id. fols. 91-97.

25. Id. fols. 99-100.

Tal volta m'he excedit entretenint-me en aquest afer, però em sembla significatiu de la forma d'actuació i de depuració a les acaballes de l'antic règim. De totes maneres, malgrat les oposicions, les places no deurién ser segures del tot. Mateu Batlle tornà a guanyar el càrrec d'ajudant de preceptor el 23 de març de 1833, quan s'hi presentà com únic candidat⁽²⁶⁾. En canvi Josep Botet, que consta com a catequètic de la segona aula de llatinitat, presentà la seva dimissió el 6 de novembre de 1830, a favor de Joan Riera «por la veneración y respeto que profeso a un Sacerdote y Ministro del Altísimo», amb la condició de recuperar el càrrec en cas de mort o de renúncia de Riera⁽²⁷⁾. Aquesta anècdota confirmaria la seva ideologia apostòlica.

El 1826, Miquel Puigrubí, estampava el sil·labari «Fram Anselmo Turneda» un dels més populars llibres d'aprenentatge de la lectura a la Catalunya pre-industrial (27 bis).

1828.- Segons la resposta municipal a una enquesta hi havia dos mestres de llegir que cobraven cada un 150 lliures a l'any, les places havien estat dotades amb aquest salari el 1780. El 1828 una de les dues estava vacant i Pere Boan Balsells ocupava l'altre de forma interina des de 1820. Els dos mestres de comptar i escriure cobraven 250 lliures l'any des del 1780. Els titulars n'eren Ramon Camí des del 1782 i Jaume Segovi (o Segobi) des del 1792. Com a llibres de text utilitzaven per a la doctrina el catecisme editat pel bisbat, per a les classes de lectura unes «Cartillas metódicas» editades per Camí el 1800 i refetes i reeditades el 1824, «Los interrogatorios del Catecismo de Fleuri, El amigo de los niños y Las lecciones escogidas». Per escriure el manual de Camí que seguia «El arte de escribir» de Torío, i per «la enseñanza de contar, siguen dos tomos de aritmética mercantil que el mencionado Camí publicó en el año de 1802»⁽²⁸⁾.

Salvador Clariana va crear el 1828 la «Reunió filharmònica» que s'instal·là a la casa Dimas. Durant els nou anys que durà la seva activitat s'hi donaven classes i s'oferien concerts i recitals, vocals i instrumentals. A la serenata que s'oferí a Llauder al 1833 hi participaren 35 instruments i 46 cantants⁽²⁹⁾. El 22 de juliol de 1828 es creà la

26. Actes municipals, 1832-1834 i 1836, fol. 57. A loc. cit. nota 2, doc. 53 hi ha tota la documentació de Batlle i del segon concurs.

27. Actes municipals, 1825-1828 i 1830, fol. 301r. Vegeu també l'anotació de 1830.

27. bis. P. ANGUERA: *Bibliografia catalana reusenca*, Reus 1974, p. 49.

28. Loc. cit. nota 2, doc. 39.

29. P. GRAS: «*Reus en el reinado de Fernando VII*» a «El eco del Centro de Lectura», núm. 34, del 19-X-1879, p. 3.

junta municipal inspectora de les escoles de primeres lletres composta per l'alcalde major Ambrosio de Eguia, el prior Andreu Marimon, el síndic procurador Magí Iglésias, el personer Josep Roselló Aleu i el prebender de sant Pere Antoni Marcó ⁽³⁰⁾. Aquest any, 1828, segons recordava Gras, el prior obligava els escolars a assistir a les funcions religioses en formació i amb els penons propis ⁽³¹⁾.

1829.- El 22 de juny professaven a Reus 3 mestres amb plaça guanyada per oposició, 5 amb títol reial i 19 «sin título ni autorización» ⁽³²⁾. Per normalitzar la situació l'ajuntament proposava el 17 de desembre que 10 dels mestres que exercien sense cap títol fossin reconeguts oficialment ⁽³³⁾.

1830.- El 30 de setembre el total dels nois que assistien a classe era:

Càtedra de gramàtica llatina	99 alumnes
Escola Pau Pujol	53 alumnes
Escola Josep Vallés	65 alumnes
Escola Josep A. Negre	55 alumnes
Escola Ramon Ferrer	60 alumnes
Escola Marià Rius	59 alumnes
Escola Pau Navarro	49 alumnes
Escola Ramon Camí	85 alumnes
Escola Pere Joan Balsells	120 alumnes
Escola Pere Magriñà	36 alumnes
Escola Francesc Negre	44 alumnes
Escola Francesc Foguet	50 alumnes
Escola Josep Segobi	62 alumnes
Escola Jaume Segobi	68 alumnes
Escola Josep Raul	12 alumnes
Escola Joan Girvés	46 alumnes
Escola Josep Anguera	26 alumnes ⁽³⁴⁾

El 20 d'octubre el total era:

	Escoles	Alumnes
nois	15	890
noies	37	1.124

30. Loc. cit. nota 27, fols. 224-224r.

31. GRAS, loc. cit. núm. 36, del 2-XI-1879, p. 2.

32. Loc. cit. nota 2, doc. 44.

33. Id. doc. 45.

34. Id. doc. 46.

càtedres de llatinitat	2	99
total	54	2.113 ⁽³⁵⁾ ,

del que resulta una població escolar femenina superior a la masculina. Pel 23 d'octubre es convocà un nou concurs per cobrir la plaça d'ajudant del preceptor de gramàtica. El tribunal estava copat pels eclesiàstics. El presidia el prior Andreu Marimon i l'integraven els prebenders Antoni Marcó i Francesc Freixa i el predicador franciscà Esteve Roig. Foren invitats a assistir a l'acte els abats dels convents reusencs amb tots els frares que volguessin. El dia 20, sense especificar-ne el motiu, dimitiren del càrrec en el tribunal Marcó i Freixa, que foren substituïts pels priors dels carmelites i dels paüls, Esteve de los Reyes i Jaume Vehil, respectivament. A l'acte que era públic hi assistiren capellans, frares, nobles i senyors. Els candidats eren tres, el mossèn barceloní Joan Riera, Josep Sarret «natural de Err Reyno de Francia residente en Tarragona» i el dr. Francesc Batalla i Casals, de Reus, cursant de filosofia. Com en el concurs anteriorment ressenyat hagueren de presentar documents acreditatius de la seva bona conducta i d'adhesió al rei i la religió. Les proves s'efectuaren de forma individual i separada. Els feren diverses preguntes i hagueren d'exposar una lliçó, amb un temps total de tres quarts d'hora. Després hagueren de traduir «una lección puesta en idioma español» al llatí. Riera i Sarret treieren la qualificació d'excel·lent i Batalla la de «mediano». La plaça, amb un sou anual de 3.000 lliures i casa fou atorgada a mossèn Riera ⁽³⁶⁾.

1831.- A les escoles municipals gratuïtes regentades per les monges de l'hospital hi assistien el 15 de gener:

Classe de punta de coixí	40 alumnes
Classe de brodat	36 alumnes
Classe de cosir i tallar	73 alumnes
Classe de 1. ^{er} de mitja	150 alumnes
Classe de 2. ^{on} de mitja	125 alumnes
Classe de 3. ^{er} de mitja	130 alumnes
Total	554 ⁽³⁷⁾ .

Pere Anguera.

Reus, octubre de 1980.

35. Id. doc. 47.

36. Loc. cit. nota 27, fols, 283-286r.

37. Loc. cit. nota 2, doc. 50. A id. doc. 54 hi ha les notes biogràfiques dels 13 mestres en exercici el 1833. A id. doc. 55 és un interessant manuscrit de tres folis datat el 1833, «Reflexiones sobre el estado de las escuelas de primeras letras de la villa de Reus», que per falta d'espai deixo de comentar.